

U 5024

2L 5024

Slovenská knihovna

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186289209

3186289209

№. 5024.

ДЕЩО ПРО РУСКІ

42808

№ 5024

ВИЛИНИ І ДУМИ

Написав

МИХАЙЛО ПАЧОВСКИЙ.

У ЛЬВОВІ

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

під зарядом Кароля Беднарського.

1893.

Digitized by Google

Частинний передрук з „Учителя“ з р 1893.

11511

БИЛИНИ І ДУМИ.

Найповажнійше місце в нашій усній словесности, що вважавсь безумовно старшою як писана, належить ся пісням билинам і думам.

Билини, на котрі доси не зважалось в нашій літературі, суть пісні епічного характеру про героїв, що під впливом часу прибрали ціху на пів мітичну з історичним сьлідом; они суть останками руского героїчного епосу, подібно як деякі наші колядки, в котрих досьлідити мож також окрушини епічних оповідань про военні виправи дружини молодців на полудне, за Дунай, що „скинулись по золотому, по червоному, купили медьоний човен і срібний перстенець та пустились крайом-Дунайом до доброго пана, котрий добре платить за вірну службу.¹⁾ Сьогодні сьпіває билини тільки великоруский народ на північній Росії але їх основа є переважно українська. В кружку т. зв. „ківським“ відбувають ся події будьто коло Ківа, будьто на степах, вкритих буйною травою, а самі герої групують ся коло Володимира, „солнишка стольно ківської гори.“ Понеже билини суть твором неодного віку, задля сего бачимо в них немало анахронізму, суперечностей і вишних додатків та немалий вплив пізнійших епічно-моральних пісень с. в. українських дум славної козаччини. Виступають тут і Татари, Литовці, Поляки, а місто князя та бояр іногді цар і міністри. Сї пісні приналежали безперечно в своїм часі полуденній Русі і перенеслись відси тогді, коли зачалась колонізація на північ а на полудни наступали нові, політичні події, що зворушували сильно душу поетичного люду та подаючи сго уяві нові темати, витворювали на старій основі (билин) нові пісні — нові думи! „Бож і припустити годі, каже проф. Ягіч, щоб той народ, котрий пізнійшу епоку свого життя, козацтво, осьвятив таким числом замітних пісень, не висьпівував про давнійші події!“²⁾ У него були пісні — пісні-билини, як то вже тая назва заховалась у Слові о Полку Ігоря. „Слово“-тоє — се малоруска дума 12—13. віку або малоруска билина, бо віщий Боян сьпівати хоче про князів навязуючи історію до готових вже билин: „начати же ся той пьсни по билинамъ сего времени а не по замышленію Бояню“. Пісня отже має бути історичною, має висказати всьо, що дійсно „было“ (быль= що було) а має продовжати оповіданя (билин) від „старого Владимера до ныншнього Игоря“. Відтак деякі звороти билин нагадують дуже наше „Слово“ о п. І. В билині про Романа Мстиславича Волинського, що був опісьля Галич-

¹⁾ Пор. мій рукоп. зборник 10. Колядка запис в с. Бережниця під Стриєм.

²⁾ Пор. В. Ягіч, в Слав. Етнографію 1878, стр. 224, 225.

ким князем читаємо: „чорним вороном, сїрим волкомъ, білим горностаєм, калені стріли“ і і.¹⁾ Правда, що деякі старші герої билин а герої Слова зовсім собі неподібні. Там виступають люди, яких ми ще почути можемо в наших галицьких або і українських останках героїського епосу, с. в. в казках, що **нераз не-**свідомо розповідаємо малим дітям, як н. пр. про великанів, про покотигорошка, про вирвидуба, вернигору, соловія розбійника²⁾ і і., люди з незвичайною силою, щастем, що лізуть на небо, та летять мов птиці на високі скали. Історичного добачити в них **мож** хиба їх імена, котрі іногді дослідити дадуть ся в літописях. В слові-ж о п. Іг. бачимо вже героїв, людий природних, без найменшого мітичного додатку, лицарів християнських часів³⁾. Задля такого характеру вважають ся биліни пісянями епічними давнїйшого віку чим Слово о п. Іг., котре є **прямим** їх продовженєм з чисто історичним характером. Понеже відтак **мова** билінини єсть великоруска, а своїм змістом дотичать іногді історії півночі Росії, то приналежать они обом народам: великорускому задля мови (форми), малорускому задля основи і змісту. Але не лише з історичним **пам'ятником** (Слово о п. І.) вяжуть ся биліни — они продовжають ся **основю і в новішій** часи славного козацтва, котрого удалі подвиги густим ковром **вкрили** давну-давнину мітичних лицарів, замінивши їх на звичайних людий, воюючих не **задля** особистих користей, але під прапором: „Віри-Надії-Любови християнської“ в обороні загалу, в обороні добра і слави цілого **народу Русь-України**.

Пригляньмось бодай в короткості змістові деяких биліни. Більшу їх часть можемо поділити на три **кружки**: 1) кружок, що обіймає мітичних старших героїв. 2) Кружок пізнїйших кївських і 3) кружок пізнїйших новгородських героїв, зглядно биліни. Старшими мітичними героями суть: Св'ятогор, Вольга і Микула (Микола). Перший з них єсть великаном, що і земля ледве **го може** знести, а **деякі** биліни о нїм вказують на біблійного Самсона. Він **живе** на високих горах та нудно му, що немає з ким подужатись, а сила в **него** така, що **слиб** схотїв, а земля мала коло, перевернув би всю землю. — Так **само-**самієїнько говорить ся і про Самсона в апокр. літературі: „**такую** **силу** мав їднби **такоє** коло великоє же би затримала земля управління, і Самсон би **узял** **рукама** за **тоє** коло тоби **усего** **світа** **землю** повернул, **такїй** **то** **бил** той Самсон **силний**“⁴⁾.

Другий герой Вольга, син змії визначує ся не так **силою** як **підступ-**пами, хитростию та чарівничою силою, що **получив** від матери (змії). Він **може** перекинутись в звїрюку як н. пр. в рибу, в птицю, сокола ба навіть в **сїрого** **вовка**. Він вважає князя Володимира своїм вуйком і тому ще хлопцем збирає дружину та йде стягати данину з свого „удїлу“, яким **називав** єго Володимир. Правдоподібно містить ся в тій биліні **мрачна** згадка про князя, вішого Олега, що погіб від змії. Третім героєм єсть Микула (Микола), селянин-хлїбороб з незвичайною силою а до того великий **любимець** матери (сирої землі). Ві-

¹⁾ Пор. Науковий Сборн. Галиц. мат. р 1868.

²⁾ Пор. Куліша Записки о южн. Русн II. 49 sq.

³⁾ Уживаю слова „герой“, бо „богатыр“ значить в нашій мові „богач“ — як зарівно **уживаю** слова „язик“, бо ні поети ні наш народ не знають іншого **язика** як з **м'яса**, у нас є „**рїдна** **мова**“ а **язик** **телячий**, **барвачий** і і. Вже в **пам'ятнику** (в **переводі**) Пересопницького Евангелія в XVI. в. сказано: „із **язика** **болгарского** на **мову** **руську**“ (Житєцій Кїєвъ 1876. 2.).

⁴⁾ Франко Дрогобичий Зббраниць XVIII в. Зоря 1886 156

оре поле плугом, якого ніхто ще не видав тай ніхто не в силі тогож руками підняти. Безперечно містять ся ту сьлїди початків хлїборобства.

Яко паралелю до сих билин можна вважати наші людські казки про велитнів, що мали жити ще перед потопом а по тім лишилось тільки двох¹⁾, казки про Покотигорошка, Вернигору, котрий семилїтним хлопцем будучи перевертав мїзинним пальцем гори; відтак казки, що під впливом занесених прозових і віршових творів будьто з Византії будьто з полуденного Славянства, (пізнійше з Польщі), розповідають про чудові люди і зьвірі якогось неначе зачарованого сьвіта. Такими були н. пр. повість о Александрі Вел., сказання о війні троянській, о індійскім царстві, Стефанїт і Іхнїлат, повість про збуренє Єрусалима або Девгенієво сказання і многі інші.

Сей старший кружок билин лучить герой. Сьвятогор з кружком пізнійших героїв. З тим героєм стрічає ся раз Ілья, Муромець, представитель кїевских героїв і одержує добровільно перед смертю тамтого частину єго-великанської сили і меч. — Ілья, которого витворила Суздальська Русь, є сином хлїбороба з Карачарова (Корочаєва) муромского уїзда, і позїставав до трийцятого року життя в домі батька-матери, понеже не мав найменшої сили ні в руках ні в ногах а був крайній „нездара“. Доперва за порадою дїда-жебрака напившись зїля дістав надлюдську силу і тогдї пускаєсь в далеку дорогу. При відходї просить благословіня в батька-матери на щасливий путь та постановляє не проливати хрїстиянської крови, но нести все і всюди поміч бідним так вдовам-сиротам і вбогим людям як і самому князеви Володимирови та боротись за добро цїлої сьвяторускої землі. Се централїзаційне змаганє проявляєсь ясно в суздальскім періодї рускої історії, але кольорит билин все ще вічевий тай Володимир відносить ся до Ілїї з великим поважанєм.

Першим подвигом того героя була виправа на птаха-розбїйника Соловія, що заляг дорогу до Кїєва та напастував подорожних. Але сей розбїйник саме дивоглядне сотворінє, що своїм свистом з 9 вершків високого дуба поражав або і вбивав переходячих людей. Єгож родина міжтим мешкала на широкому дворі, в палатах, повних великих та вєляких скарбів. Того-то Соловія постріливши „каленою стрїлою“ Ілья схватив та — мимо того, що єго молода жінка старалась по дорозі викупити мужа великими скарбами, — привіз на двір Володимира а сей дізнавшись про лицарске діло Ілїї, велїв приладити великий бенкет так для Ілїї як і для прочих єму вчасті подібних героїв, між котрими знаходились Сьвітогор і Самсон Коліванович²⁾.

В інших билинах сказано, що Ілья увільняє Кїєв від поганьского „ідолица“ та поган в загалі, обстаючи за віру хрїстиянську; іногдї воює з Татарами, з „Жидовином“, здобуває случайно великі скарби, а за них ставить церкви; іногдї являє ся він не в Кїєві але в Царгороді або Єрусалимі — а всюда бере в оборону хрїстиян, сиріт, вдів, за що відтак народ того свого добродїя назвав сьвятим та вірив, що єго моцї спочивають в Кїєві. На Українї не знають вже сььогодні Ілїї ні піснї ні розкази — хотяй в XVI. і XVII. в. жила память про него і в самім Кїєві³⁾.

Ілья представляєсь отже тут в хоршїм сьвітлі — яко герой о много близший звичайним людям як Сьвятогор. На єго вдачу вишло безперечно

¹⁾ Пор Чубиньскій Труды I. 216.

²⁾ Пор. Головацькїй Хрестомат. ст. 333—336.

немало християнство а іменно так біблійні розкази про Самсона-силача, що воював для добра цілого народа, як і деякі життя святих, про котрих часто розповідає ся, що їх молодечу неспосібність тілесну та душевну усунула в пізнійшій часі надлюдька, Божа сила або віра в правдивого Бога. Як раз в життю св. Авраамія Ростовського, сказано, що сей божий чоловік до вісімнадцятого року лежав в „разслабленні великом“: а коли случайно в домі єго батька зішлись християне та стали говорити про Ісуса Хр. і про чудеса, недужий хлопчина подумав собі, що і він увірував би в христ. Бога, еслиб тільки став здоров; стало ся чудо, бо справді Господь уздоровив єго „и скорѣ воста єь одра своего, возрадовася зѣло“. ¹⁾

По Глії найблизший герой є Добриня Никитичь. Про него згадують і літописи яко про свояка Володимира. В Лаврентієвській літ. сказано: (р. 967.) „и рече Добриня, просите Володимира, Володимеръ бо бѣ отъ Малуши ключницѣ Ользины, сестра же бѣ Добрынь,... бѣ Добриня (в)уй Володимеру“. З ним виправляв ся Володимир і в походи та слухав єго поради ²⁾ яко старшого бувалого чоловіка. Але билини ставлять єго низше князя, бо особа князя по народному погляду, князя так славного як Володимир, мусіла, цілком природно, стати висше над дорадника-боярина. В билинах віддає ся почасти більше поважання єго матери, що відносить ся до Володимира як до своєї рівні. Рішучо се не мати Добрині але сестра, Малуша, мати князя. Після-ж билин Добриня є родом із Рязаня, з княжого роду, а з пригод, які мусить перебути, замітною є борба з летучим змієм, Гориничем, що жив в печері та займав багато людий навіть героїв. З ним заключив Добриня по перший раз угоду під услівем, що не буде заповонювати руских людий, але змій нарушив угоду, бо схватив своячку князя Володимира, Запаву. Тоді виправив ся Добриня в друге на змія, убив єго, а враз з княжною висвободив з полону много королевичів і руских героїв ³⁾. — Як раз знаходимо і в церковній літературі життєпись одного святаго, де розповідаєсь про єго борбу зі змієм — людодом. Єсть се св. Юрій, (Георгій, Егорій). Легенда про того святаго перейшла на Русь з Греції, в трех редакциях: 2 апокрифічні а 1 церквою удобрена. В ній розповідає ся, що Господь за кару на поганьського царя Селевина (в місті Ляосі) зіслав змія, котрий осів в озері близько міста а мешканці мали кормити го по приказу царя, (бо не був в силі убити тої звірюки) по черзі дїтьми. Першою жертвою мала впасти таки царска донечка і єї вже виведено за місто на неминущу смерть. Втім надтягнуло грецке військо а з ним і хоробрий лицар, Юрій. Сейчас освідчаєсь він уратувати дївицю, сли тільки сеєя прийме святую віру Христа. Она згодилась, а змій-людод на приказ Юрія мусів піддатись дївици, котра, на загальне здивованє горожан, повела єго за собою в місто. Ту Юрій опять приказав мешканцям вірувати в Христа, если бажають увільнитись від людодѣ, а коли всі стали добровільно християнами, убив Юрій тогді того змія.

Подібного змісту сій легенді казку записав пильний робітник на поли етнографічних записок, отець Д. Лепкій. „В однім глибокім озері, каже народ, ховаєсь величезний змій, котрому мусіли давати людий. Всі змаганя рицарів, щоби єго забити, кінчилиє на нічім. Донерва одєн розумний рицар обляв себе

¹⁾ Въ Макаріи Исторіи рус. церк. I. 271.

²⁾ Пор. літ. Лавр. під рок. 185.

³⁾ П. П. Бартоломіевъ, стр. 14.

і свого коня смолою і так виїхав над озеро. Змій вийшов з води, щоби по-жертити своїм звичаєм і того рицаря, але все, що вкусив зубами, то віддер тільки кусник смоли, котору проликав думаючи, що то людске тіло. Смола так пошкодила, що той дивогляд на другий день тріє від неї¹⁾.

Билини про Добриню вяжуть ся з билинами про героя Алешу Поповича, що мав пісьля завіщання першого посєлюбити его жінку. Той Алеша (Олекса), про котрого маємо також спомин і в літописях, являєсь в билинах двоякої вдачі. Раз величають его „сьмілим“, раз противно якимсь диваком хитрим бабієм-донжуаном! Він перебуває також пригоди зі Змієвичем Тугарином, входить в зносини з княжною²⁾, котрої любовию згордів один путник, задля чого порадила Алеші вложити томуж до кишені золоту чашу, а відтак глядіти між путниками, хто єї украв. При пересмотрі знайдено чашу в того хорошого молодця і за се мали его, яко виновника, укарати смертию. Але відтак показалось, що він не виноват і его пущено на волю. Сей епізод про Алешу зовсім нагадує нам біблійну історію про Йосифа і Веняміна, де сказано, що Йосиф приказав шафареві наповнити мішки братів збіжем а в мішок Веняміна вложити гроші і срібну чашу, відтак по їх відході гнати за ними та сказати, що взяли чашу, з котрої пє сам Йосиф³⁾.

Найблишим товаришом попередних героїв є Михайло Потик або Поток. Вже само прозвище вказує на неісторичну особу. „Потик“ нагадує нам в думках „Байду“, а як там значить се слово „пройдисьвіт“ (байдикувати=байдики бити) так ту Потик (потикатись, вагатись) вказує на не дуже героїчний характер. Его жінка Марія, чарівниця, умерла скорше, але Михайло, пісьля передслюбної угоди, каже ся живцем з нею закопати. Но в гробі зводить борбу зі змієм, що „жжеть и палить пламенемъ огненнымъ“ відтинає єму голову а кровію помазує тіло покійниці-жінки, котра повертає з того знов до життя, але по якимсь часі покидає мужа таї утікає з литовским князем. До сего приходить Михайло, перебраний за старця, но спізнаний від жінки ставєсь від єї чарів каменем. Его приводить до життя опять сьв. Николай, а Михайло вкінци убиває свою жінку.

Замітний є герой-чужинець Соловій Будимирович, купець, що заїхав до Кієва з далеких країв хорошим, дорогоцінним кораблем і ту за єдну ніч поставив (щоб здєнати собі любов княжни) дивним дивом чудесний замок-палату, а скоро в ню ввійшла княжна Запава :

Чудо въ теремѣ показало ся :
На небѣ сонце, въ теремѣ сонце
На небѣ мѣсяць, въ теремѣ мѣсяць
На небѣ звѣзды, въ теремѣ звѣзды
На небѣ зоря, въ теремѣ зоря, —
И вся красота поднебесная.⁴⁾

До тогож кружка билин належать, ще билини про Чурила і Дюка. Перший (Чурило Плепкович) є руский Дон-Жуан героїв. Він живе близько Кієва неначе удільний князь з дружиною та запускає ся часто в колотнечу

¹⁾ Пор. Зоря 1887. ст. 315.
²⁾ Пор. Reinhold Gesch. der russ. Lit. 73.
³⁾ Порів. ист. бібл. Типа I. 40.
⁴⁾ Головацкий Хрестом. 1854. ст. 342.

з самим Володимиром, котрий однак обдарований дорогими дарунками стає йому приятелем і просить навіть, щоб зобов'язався служити (Володимирови) в пригодах. Чурило ввійшовши в ближші зносини з Володимиром переносить ся до князя у Київ, а ту з Дюком Стефановичем заводить спір і заклад, хто з них обох є багатшим. Дюк (дука-dux) є також чужинець, — зайда з багатой Індії (після інших билин з „Галичини“), перевисшає Чурила так багатством як і силою, бо перескочив конем навіть ріку Дніпро, коли Чурило сего не був в силі доказати тай ушав в ріку.

На генезу та кольорит тих билин немалый вплив мали повісті п. з. „Сказаніє оъ Індїи богатой“, пресвитера Іоанна. Там розповідаєсь про слонів, дромедарів, гіпопотамів, про кентаврів, рогатих людей з одним оком, пігмеїв, песиголовців, про райску ріку, і і. Розповідає ся про звичаї мешканців та підносить ся їх згоду, „бо ніхто з них ані не говорить неправди ані не може на жаден грїх відважитись.

Про тую „богату Індію“ як в загалі інші повісті подібной цїхи приходили на Русь вже в перших роках християнства з полуденного Славянства, а тут они переписованєм заховались до найновїйших часів. Так н. пр. в рукописнім катехизисї Боршевицкім (власність проф. Н. Вахнянина ¹⁾) розповідає ся також про „Індію“, в котрій на горах живють люде: на 2 локті заввишки а в три літа родити ся починають, за три літа старіють ся а в осмим року умирають... В другій Індїї знов суть люди на 32 локот, з переду тії люди як лев а мають перси і пазнокти і кла... суть люди оберненї пятами на перед а пальцями назад... люди, которїи єдину ногу мають, а їди єсть великая горячость одь слонца, тогда ляжеть на земли і накрить ся тою ногою і т. д. ²⁾ Такі оповіданя послужили отже за основу до подібних народних казок про дивачний світ та люди.

Рядом з повисшими героями кїєвского кружка споминають билини двох новгородских: Василя Буслава і Садка, богатого гостя. Оба тії герої не мають нічого спільного ні з князем Володимиром ні з Кїєвом. Кружок кїєвских билин замикає билина, про те, як звели ся герої на Русь:

Бились витязи три дня,
Бились три часа, три минутки,
Намахали ся ихъ плечи могутныя,
Уходили ся кони ихъ добрыє
Притупились мечи ихъ булатныє
Испугались могучіє витязи,
Побѣжали въ каменныя горы
Въ темныя пещеры:
Какъ подбѣжить витязь къ горѣ
Такъ и окаменѣеть... ³⁾

Що на сей старинний епос героїчний, сильний мала вплив християнска, література виказав вже проф. Ягіч в довшій розправі „Die christlich-mythologische Schicht in der russ. Volksepik“. — Головнож закрасились билини оповіданєм про Соломона і Китовраса, (як виказав проф. Веселовский) повістню,

¹⁾ Памятн. з р. 1713.

²⁾ Пор. Рукопись стор. 15—17.

³⁾ Галаховъ о с. р. 18.

що стала звісною не тільки в літературі полуденних Славян, з відки перенеслась на Русь, але також і між народами західної Європи, де зазнала часто знатної зміни. Найдти її мож в численних пам'ятниках (Codices Miscellanei) середних віків, котрі відносять ся до ще старших рукописей XII—XIV. віків, а котрі витворились на грецько-византийських оригіналах, основаних на буддийській та іранській повісти далекого веходу ¹⁾. Вже в болгарекім помокалоїі за-казаних книг (з XIV. в.) находим апокриф „о Соломонї царї і о Китоврасї басни“. Найщевнїйше послужило прозове оповіданє византийско-полуденно-славянської редакції за основу до наших так книжних як і народних оповідань про „царя Соломона“. Сї оповідання мають знов свою аналогію в західно-європейських легендах про Морольфа і Мерліна. ²⁾ Західно-ж-європейскї оповідання про Соломона народної редакції перенеслись на Русь доперва в XVI. і XVII. віках. Наша словесність устна під тими впливами розповідає нинї про Соломона, котрий мав хорошу жінку; тую викрав Китоврас, що вмів ночью перекидатись в звіра, тим способом, що післяв посла перебраного „за купця з далеких сторін“. Відтак розповідає ся, як Соломон в одїю старця-жебрака зайшов до замку, де була єго жінка, як єго мали вїшати і як він при помочи чарівної труби спас ся від нехибної смерти ³⁾.

Повість отже про Соломона витворила і народні оповідання про него і закрасила билини, як н. пр. билину про Соловія Будимировича, ⁴⁾ так само, як закрасились билини повістями про Самсона, про котрого оповідання захова-вали ся в історичних палєях (книга бытія небесн и земли), де розповідає ся трохи відмінно від історїї біблійної старого завіта. ⁵⁾

Вкіяци годить ся ще замітити, що кромї подрібних християнських при-знак, бачимо в билинах в загалї християнський характер. Сам Володимир визначує ся набожністю та щирістю; заставляє бенкети героям а вбогим роздає милостинї. Одної лише хоробрости недостає єму, якою вкрасили єго лі-тописи. Герої (молодші) борють ся з ворогами християнства, не проливаючи християнської крови а в походи виправляють ся за призволом і благослове-нем батька-матери, знаючи, що (по словам укр. дум) „котрий чоловік отця свого, матір, шить-поважає, тому Бог в всякий час помагає“.

В тім зглядї (ввїшної цїхи) сходять ся билини з думами а причиною сего, се обставини давньої християнської Руси. В старинї стояли півці-банду-ристи і взагалї старцї-дїди так на полуденній як і на північній Русї під теп-лим покровом християнської церкви, котра давала їм густо-часто теплий прїют в шпиталях, яких було множество на Русї при парохияльних цер-квах. ⁶⁾ Розуміє ся, що в таких домах прїюту панував сильний релїгійно-мо-ральний настрїй а заразом подавалась там присутним наука з церковно-доїма-тичної літератури. Таким духом перенятї старцї розходились в народ неначе посланники церковних наук і пересьпівуючи колишні епічні піснї закрашали

¹⁾ Пор. Ягичь Archiv f sl. Phil. I. 110.

²⁾ Пор. A. Wesselofsky Neue Beiträge zur Gesch. der Salomonsage Archiv. VI. 1882.

³⁾ Книжне і пародне сповіданє згідне, порівн. Драгомановъ нар. пред. 99—109 і Огонь-скій лит. I. 220.

⁴⁾ Пор. Ягичь Archiv 105.

⁵⁾ Пор. Ждановъ, къ литер. исторїи рус. былевой поезїи, 122—129.

⁶⁾ Пор. Шпитали въ Малороссїи. Ефименка, К. Стар. 1883. Апр.

Їх суб'єктивними поглядами в християнськiм дусi. ¹⁾ Однак основа i сам предмет тих пiсень не мав на стiльки пiвабу, не будив так сильно чувства пiвця-бандуриста, щоб вго суб'єктивний, з християнською вдачою, погляд зовсiм мiг проникнути цiлу суть пiсни i витворити билини такими, якими вийшли з тойж-самої прастарої основи українські думи.

Но причина сеї рiжниці в тiм, що деякі билини виводять нам на пiвмiтичних героїв, що воювати мусять зi змiями або дивними сотворiнями, — бо i думи наші iногдi не виводять перед наші очi iсторичних осiб, — не в тiм також i причина, що билини перенеслись з сентиментальної, багатой в чувства України на пiвнiч, мiж народ бiльше холодної вдачi, народ бiльше реальних чим iдеальних поглядiв! Герої, самi герої, чужi почаста народности, не змогли розбудити у народа глибокої симпатії i любови, щоб тойже вiнс тiльки лiричного елементу в епiчну пiсню, скiльки бачимо в думках! Кромi сего билини сьпiвали про княжi часи, часи, де пiнуюча верства не дуже браталась з „холопом“, сьпiвали про події в Україні з доби передкозацких подвигiв, а перенiсшась на пiвнiч, не змогли в часті у чужого собi простолюдина найти горячого приюту i любови!

Найважнiйше-ж в тiм зглядi в, що кромi артистичного Слова о Полку Iгоря, не маємо записаних билин з того часу, коли ще iх сьпiвали не Великороси але Українцi! Хто знає, як би сьогодня виглядали тi українські епiчно-геройські пiсни, що вiдтак залятi кровiю татарською i християнською послужили за основу пiд розбуджаючi задуму думи! Если-ж перед виступленем козацчини були ще останки билин в пам'яті Українцiв, то затерла iх всесвiтної ваги проява — козацчина, котру зродила з конечности обставин народна маса для свого добра та оборони. Змагання козацтва — се змагання самого людю, що без огляду на родинне жите, на сльози полишеної густо-часто матери-вдовиці, жiнки або сестри-сироти вислав молодих охотників воювати ворогiв не тiльки сьвятої Руси-України але i цiлої Европи!

Тим-то поясняє ся тiльки лiричного елементу в думках а сей власне всть причиною, що ми слухаючи або i читаючи думу мимоволi попадаєм в задуму та переходим гадкою так судьбу лицарiв, як i тих, що вго в послiдний раз пращали та „слезами промовляли“. Рiшучо, не наступила-б в нашiй душі та психiчна проява, еслиб думи на взiр грецких Гомерових пiсень, епiчним ладом з вiдповiдною плястикою малювали нам поодинокi образи з воєн, кроваві битви лицарiв, рiзню або пожогу сел та мiст — але в них розповiдавсь звичайно доля лицарiв та доля невольникiв, щоб тим дiлом ще бiльше пiднести вагу i заслуги завзятих героїв! Безперечно не вiдносив би ся був народ до них з такою любовiю, — еслиб сi герої добиватись бажали не слави, але розбишацкогo страху. Але iх навiть „я“ не виступав на перед; особистої слави не бажать они, лише слави цiлого козацтва. Родину кидають з конечности а не задля добичи, не з жажди обогаченя себе тай бувають випадки, що по вiйни вертав козак опять до тихого житя.

Тому козацтво не витворило в о в н и х дум, якi бачимо у старинних народiв, бо в податливої Руси був обичай „кротокъ и тихъ“. Ся рiжниця мiж старинним а новiйшим елегiйним епосом (билинами-думами) була причиною переваги i побiди послiдного над першим, котрого крушини доховались до

¹⁾ Пор. Кiевск Стар 1892 Ноябр. 2.9.

наших часів (кромі вчасно списаного „Слова“) в колядках і щедрівках, де можемо добачити темні сліди події з княжих часів, а також маленьку їх сполуку з великорускими билинами. Так приміром, в Зборнику Антоновича і Драгоманова, знаходимо колядки, що розповідають мов крізь густий серпанок, про поділ добичи (стор. 9.), облогу Царгорода (14.), а текст сего схожий єсть з оповіданєм літописи о походї на Греків князя „Святослава Игоревича“ та дарунках присланих грецким царем: „пошли къ нему дары, (говорили бояре), искусимъ и, любезнивь-ли єсть злату или паволокамъ.“ З дарів вибрав відтак собі Святослав меч а на прочі і не глянув¹⁾.

В коляді-ж сказано що: „рученьки ломають, радоньку радять, що сьому паняти за дари дати, ... вивели єму коника в сїдлї, ша б е л ь к у в сріблї, панну в каретї, він тов бере красно дякує“²⁾ Відтак колядка (23.) про поєдинок з турецьким царем в степі вказує на колишні борби з половецькими ханами, з котрими часто князі мали до діла³⁾. Замітною єсть також пісня, де описуєсь напад орди на Підгірє. Герой, щоб єї прогнати, прирікає збудувати церков „з трома верхами, з двома оконцї“ — подїбно як се робить новгородський Садко в билинах за щасливий поворот до батьківщини⁴⁾. Схожість з билиною бачимо в пісні (ст. 54.) „Журило“. Імя „Журило“ вказує на рід „Чурилів“ „Джурилів“, про котрий згадує ся під конець XIV. а до початку XVII. в. в літописях під р. 1487. Єго характер відповідає герояви билин „Чурило Пленкович“⁵⁾ і і. Ті окрушини заповняють в усній словесности простор до часу, де вже своїм змістом сягає новїший козацький епос-думи. Найдавнїйші з них відносять ся до кінця XVI. віка.⁶⁾

Про давнїйшу добу як конець XVI. в. полишились нам тільки останки дум, в родї коротких пісень.⁷⁾ Ті окрушини мають однаку двояку вартість; они вказують, що народна поезія знала ті часи, они вказують і на існуєзу позісталих довших дум, в котрих можемо добачити чотири складові части, т. є. історичну основу старого епосу, складовий елемент книжної літератури так під зглядом форми як і мови, елеїтний елемент народного погляду і сильний вплив християнських моралїв, задля котрих навіть думи можемо назвати епічно-моральними піснями. Заходить отже питанє, хто і яким чином лучив ті складники в одну цілість?

Першою складовою частию дум, як сказано, то історична основа старого епосу, котру бачилисьмо в билинах і в Слові о полку Ігоря та котра під впливом політичних обставин приймила інший вид замінивши старинних героїв новими. Сю прояву можемо хорошо дослїдити в думі про „Байду“, в нїй бачимо багато старих мітичних місць, як н. пр. само слово Байда означає „гуляка“, а в деяких вариянтах думи надibuємо сему відповідне слово „байдувати, байдикувати,“ з князем-же Дмитром Вишневецким оно зовсім не згоджуєся, бо знаємо єго енергїчний характер. Той Байда пє на риночку мед,

¹⁾ Пор. Лятоп. по списку Іпатскому ст. 46.

²⁾ Порів. Антонович в Драгом. Піснн I. 16—20.

³⁾ Ibid. ст. 30.

⁴⁾ Пер. Reinhold о. с р. 77.

⁵⁾ Антонович Драг. о. с. ст. 55.

⁶⁾ Пор. Ягичъ, Слав. Ешегод. ст. 229.

⁷⁾ Подів. Автонов. і Драг. Піснн I. 73 стр.

горілочку, або таки в „лїсі в коршмочці“¹⁾ і стрічає ся в такім місци з турецьким царем, котрий без причини просить Байду женитись з єго хорошою дочкою: Покинь, Байдо шить гуляти,

Бери мою дочку та йди царувати!²⁾

Відтак казочною являє ся мука Байди в тім, що він висить на гаку „не день, не два, не одну нічку, тай не одну годиноньку“ а все ще він і живе, весь час нічого не їдачи, він гадає, на свого молодого цюру споглядає, він і говорить, ба він в силі цільно стріляти поданими єму стрілами, бо як стрілив з лука, то вцілів там, де сам мірив. Тими чудесними стрілами убив він царя, царицю і доньку. Всього то нагадує нам скорше казку про Кирила Кожемяку та про Михайлика³⁾, ніж історичну подію, а подібну сцену (в коршмі) находимо в билинах про Василя Ігнатіввича тай інших героїв, що з коршми визивають до борби Татарина.⁴⁾

З того мож вносити, що давнійшим героєм тої думи був якийсь Байда (порів. билин. Потика), а донерва в наслідок історичної події увійшов в ню Вишневецкий сполучивши в одно казочний і історичний елемент, що могло настати в половині XVII. в. В деяких варіантах говорить ся також і про пана Корецького „Був Пан Корецький (Корбут?) Дмитро Вишневецкий — він небесну силу мав. І воював громом та своїм словом“.⁵⁾ Історія знає одного і другого.

Дм. Вишневецкий, староста Черкаський, з роду Гедиміновичів був основателем першої Запорожської Січі на остр. Томаківці і Хортиці в 1/2 XVI. в. (М. Bielski, Kronika 718). В р. 1564. покликала єго на господаря Молдавії партия бояр, але дістав ся до неволі Томжи (Стефана IX.) а той видав єго Туркам, що бажали на нїм піметитись за збуренє Криму (1556). Султан Селім II. засудив єго на смерть wraz з Пясецьким і їх скинено з вежі на гаки. Султан мав також намовляти Вишневецкого перейти на магометанську віру, але князь заявив рішучо, що християнства не покине. Князь Корецький (Самійло) жив також дійсно в XVII. в., а єго судьба близько підходить до судьби першого.⁶⁾ Про него отже мусів також мати народ думу, котра за для схожих точок з думою про Вишневецкого зіллалась в одну про „Байду“.

Історичний складник (елемент) в думах служить проте за підставу до означеня хронологічного їх порядку і внутрішної їх звязи.

Дуже важним складником в думах є елемент книжний, в котрім містить ся заразом і елемент християнського впливу. Справді прочитавши народну думу здивують нас деякі звороти та н. пр. слова: „глава, злато, гради, глас, персть, прах, собраніє, возлюбити, вкушати, паче, аще у руцях, олиця (вовки),“ котрі безперечно принадлежать літературі книг церковних. Они наводять нас на думку, що пісні такого рода або вийшли з під пера якогось церковного служителя, або утворив їх неписьменний старець, що провів свій вік на богослуженнях, відпустах, або зложив їх первісно народний поет, а через традицію старців, що перенялись (слуханєм) церковними словами, приймили

1) Пор. Антонович-Драг. Пѣсни I. 143.

2) Ibid. 147.

3) Ibid. стр. 51.

4) Ibid. 157.

5) Пор. Антоп. Драгом. о. с. 147.

6) Ibid. стр. 155.

такий півкнижний характер. Словом, ми бачимо в думах крім звичайних черт народних пісень ще багато складників з церковної літератури.

Но не кінець на тім; думи вводять нас в подив своїм тоном, своєю високою етикою, своїми моральними гадками, які густо-часто можна чути на поважних церковних проповідях, про які ми іногді сами в набожнім настрою співалимо в обходах та процеснях в часі свят і годичних празників; ба, чуємо тусаму науку, про яку в часі похорону нашого приятеля або родича виспівує дяк в пісні „кажуть люди, що я умру“! Вкінці немало здивує нас полемічна гадка з нашої сумної бувальщини на поли релігійнім, с. в. здивують нас наріканя на жидів-арендарів, що держать церкви в своїх руках, здивує нас вихвала рускої віри а пониженє іншої „поганої“ і т. і. Задля сего можем рішучо сказати, що думи се епічно-моральне зеркало, запорошене зеркало нашої цілої бувальщини, нашої політично-суспільно-релігійної історії.

Спитаємось отже, яким чином і хто вніс тільки вченого складнику в ту народну поезию?

Звернім ся найперше до обставин, серед яких наступив всенародний прокид від сну на Руси в XVI. в. Як раз народні думи сягають в ту епоку, а про них маємо згадки не тільки в рускій але і в польській літературі.

В анналах польського історика Сарницкого під р. 1506. сказано, що на смерть двох братів, погібших в борбі з Волохами зложено „*elegiae, quas dum a s Russi vocant*“¹⁾, але думами називають польські писателі XVI. і XVII. в. в сякі без ріжницї пісні елегійної ціхи. Притім вважають думи за пісні, що в тісній стояли сполуці з козацтвом, [Petrycy, Czahrowski, 1597. і і.], бо перед їх рядами вигривали „*surmacze*“.²⁾

Відмінні та точнішні спомини знаходимо в рускій літературі. Ту звуть ся думами лиш ті стихи, що співались, а великі інші на лад дум зложені принагідно, півкнижним, півнародним складом, верші називають літописи (Грабянки і Величка) таки вершами³⁾. Ті послідні доховались досить численно в рукописних збірниках (без означеня авторів) з XVII., особливо XVIII. віку та сягають своїм початком в період сильного впливу західно-європейської учености на Руси, а їх склад вказує на тогдішню польську поетику. Они то творять немаловажний новий складник в літературі так в усній як і писаній, відзначаючи тим робом сучасну епоку від попередної, въ котрій перевага та провід все-ще принадлежали византійщині. Бо хотяй Русини з давен-давна стикались у себе з західно-європейськими „іновірцями“, їх вірою та звичаями, то всеж не мали ті чужинці для них такого культурно-просьвітного значіння тогді, як в добі упадку політичної могутости та сполуки в „тридержаву“. Рік 1569. єсть проте сильним визнаком в історії рускої літератури, бо вже від часу введеня політичної унії розбудив ся живий опозиційний рух і літературне житє, в котре лилась через Польщу повною струєю західно-європейска (схольстична) наука, просьвіта та релігійно-культурні впливи.

В довгім-предовгім часі по нападі Татар і спустошеню осередка рускої просьвіти не проявлялось вправді на вні сильне літературне житє,

¹⁾ Пор. *Annales. sive de origine et gestis polonorum et lituanorum.* (1587). VII. p. 379.

²⁾ Пор. Ягичь Слав. Ежегодн. 1878. 230.

³⁾ Пор. Киев. Стар. 1892. IX. 325.

а все-ж таки зберегались старі переданя кievської культури, навіть серед нових обставин політичного життя в сполуці з Литвою.

Прадідна мова і державна віра не зазнавали нарушеня, а серед простого люду не погас ще старинний дух вічевої свободи-волі, щоб в тишині життя кормив-виростав людин на грядущих борців за народне діло!

Вже під кінець першої половини XVI. в. занесло на полуденну Русь західно-європейським леготом нових релігійних ідей протестанства та соціяльства, щоб намагались захитати саму основу Христової віри, обіймаючи найпаче руску інтелігенцію. Они спонукали сусідню Польщу візвати (р. 1564) помічи вченого ордену оо. Бзуїтів, щоб дуже скоро успіли розширити свої впливи також і в руских землях, в котрих, як показує історія XVI. в., поражаючо захватив моральний упадок саме вище духовенство а слід за тим і низше, котре в в. XV—XVI. в тїсних стояло зносинах з самим людом-мірянами та успільно вело наради так в ділах церковних як і політичних, за-для чого вмішувались селяне іноді і безпотрібно в справу чисто церковні.¹⁾

Тому-то литовско-руські писателі XVI. в. одноголосно жалують ся на упадок обичаїв в сучасній їм суспільности а в пізнійших редакциях Литовского Статута замічаємо більше строгі постанови на проступки, яких в першій редакції Статута зовсім не згадує ся. Найбільше розповсюдилось тогді пиянство, родинні побігшики, тайні убійства-поєдинки та жадова багатства, що найпаче заприютилась в духовний стан.²⁾ Руский монах Атонської гори Іван Вишенський не знаходив слів докору на сучасні події в світі просвітителів Руси³⁾, для котрої з огляду на повисні обставини конечно як найскорше потреба було так мужів реформаторів як і покровителів-патріотів, бо до того всего ще сектанські науки яли ширитись і словом і друком. Они попридбали собі можних опікунів, як н. пр. С. Будного, що єго заходом видруковано 1562. р. в Несвіжі кальвинский катехизис „для простого народа руского“, но через то дано товчок та заохоту до переводів книг славянських на „руску мову“. Сї всі політичні обставини і полемічний тон вченої літератури знайшли відгомон (говірлю) і в найповажнійших творах устної словесности — думах.

Ті бо і тим подібні прояви на поли релігійно-суспільного життя муєли спонукати-розбудити Русь, муєли викликати зовсім природну реакцію між Русинами! Тай справді ворухавсь міщанство, заводять ся церковні брацтва, школи, цехи, друкарні а талановиті мужі відправляють ся за границю у школи для високої науки. Особливо церковні брацтва сповняли велику задачу на Руси вь XVII. і XVIII. в., бо кромі, що друковали релігійно-полемічні твори, удержували ще шпиталі і школи, де дячки учили „дїтокъ малыхъ“, а в шпиталях поміщували „людей всякихъ, отъ пана Бога хоробою и уломностями навѣжныхъ“, безрідних „стариковъ и старухъ, калѣкъ та слабоумныхъ“. ⁴⁾ Про такі шпиталі читавмо вже в „житію преподобного Теодосія, ігумена кievо-пе-

¹⁾ Пор. Ор. Левицкій, Южнорус. Архиваря, вь Кіев. Стар. 1882. I. 49—100. і тогоч: Основныя черти внутр. строя запад.-рус. церкви вь XVI. и XVII. в. К. Стар. 1881 II.

²⁾ Пор. Jaroszewicz Obraz Litwy III. 10. 106.

³⁾ Пор. О. Левицкій о. с. в Кіев. Стар. 1882 I. 54.

⁴⁾ Пор. Сумцовъ, Церк. брацтва, К. Стар. 1890. Юнь. 489

черського монастиря“ , де сказано, що він біля монастиря „дворь сотвори на приятіє вищамъ“¹⁾.

Опісля в початках XVII. в. появляють ся військові шинталі (в Кієві 1629), „для людей лицарских от неприятелей в разних битвах покалчєнных“²⁾ В таких домах приюту (особливо в церковних) під впливом високої набожності, морального житя і церковних наук проживала (як вже було передше сказано) нища братія“ (іноді і ученики брацких шкіл) плекаючи набожну пієню (псалму) а при ній і народна поезія „дува“, котра мимоволі мусіла перенятись тимсамим духом, знаходила щарих покровителів в людях, щб провівши багато часу серед козацтва і єго пригодів, бажали на старі свої літа мирного та теплого приюту. Серед тогож гурту, далеко від кровавих боїв, в супокійній тишинї, в теплих християньскою вірою, любовію і правдою дишучих мурах, в безпечних захистах, на основі готових вже народних, численних пієнь про якогось в части забутого героя або подібну пригуду, формувались, викінчувались-виповнялись привнагідно зарисовані самовидцями, учасниками, або почитателями наїпівн, в поважні, супокійно пливучі під звуком кобзи думи. На се вказують згодні їх черти з набожними пієнями-псалмами про загробну жизнь, про кари та нагороди за туземскі чоловічі вчинки, так дидактичним тоном як і формою, викінченєм стихів.

Особливо замітні суть форми глагольні і присудок (подібно як в староруских писаних памятниках прозових) на кінци речєня, н. пр.

Де ся мені трафить смерть, то откоплюся,
А не откоплюся, то одобюся³⁾

або:

Чи не міг би ти мені то вчинити,
Же я тебе буду вірне просити,
Свій мізильний палець в море вмочити,
Мої смажущі уста та захолодити,
Той пекельний вогонь пригасити,
Мій спалений язик закропити⁴⁾.

Се в набожних пієнях, а в думах самієнько так:

Радіб ми тебе між коні узяти
І буде нас Азовска орда наганяти.
Буде в пень сікти рубати,
І буде нам велику муку завдавати⁵⁾.

Немалої-ж ваги для кольориту дум стояло перетворенє брацкої школи в Кієві великими заходами митроп. П. Могили на взір краківскої Академії а радше єзуїтских інститутів, в колєгію (1615. р.), де на схолястичній західноєвропейській учености образовались добрі оборонці-полємісти на поли православної віри но заразом і вдалі схлїбники-лизуни. Колєгія відтак стала осередком просєвіти цілої Руси так народа як інтелїгенції, а звичай, який бачимо

¹⁾ Пор. Житіє Пр. Теод. въ Чтеніяхъ Мос. Общ. ист. и древ. рос. 1858. кн. III. ст. 30.

²⁾ Пор. Кієв. Стар. 1881. Апр. 718. Львівске брацтво, переймивши управу 1591 р. монастиря св. Онуфрія заложило там мужес. і жєнск. дім приюту, (ibid і ssq.)

³⁾ Пор. Калитовеній, Матер. до апокр. литерат. Львівь 1831. ст. 22. (що до прови).

⁴⁾ Головацкій, Народ. Пїєси III 1, 264, 266.

⁵⁾ Пор. Антонович і Драг. Нієня. I. 107.

в XVII. в. в Польщі, де від короля до міщанина кождий був поетом ¹⁾, знайшов і ту щирий покров серед вчителів і учеників! Рускі писателі того часу (XVII до ців XVIII. в.) наслідуючи західних духовних вчених і просвітителів вихвалювали стихами, поміщуваними в передмовах книг, і своїх панів, а в тім бачили немалу користь, бо за „словословія“ слідували материяльні нагороди та теплий, могутий покров. ²⁾

Та проява витворила в другій половині XVII. в. цілий ряд панегіричних поетів, а таким типовим віршоплетом був Лазар Баранович, що присвятив свої грубезні, но пустословні, твори московским царям. Силябічні стихи мають притім немале значінє в розвою усної словесности, бо їх творці наближувались-сприяливались що раз більше з народним богатством та користувались дуже часто так его взорами як і готовими продуктами. Складано „похвали“ також в честь євицьких людей, на празники Воскресенія, Рождества, іменин, уродин, весіля, похорону („Слези“), а їх взірцем належить вважати таки пісню простолюдина, котра веде-спроводить чоловіка від коліски до темної могили.

Ось сего-то складу верші надibuєм в літописях (н. пр. Єрлича, Грабянки), а своїм тоном і образами та вчасті і мовою підходять близько під народні думи! ³⁾ — Тай єпископ Йосиф Шумлянський „повій уніяць“ зложив думу, (порів. літ. Величка), на досаду гетманови Самойловичу, вченим ладом, яким зарівно створилась „duma o wojni z kozakamy na te nute: oj rostylbym ja sim ponedilkow osmuju nedileńku, w roku 1651.“ (безперечно се заголовок народної пісні!) ⁴⁾

Немалєж число подібних стихотворів найдемо в старинних рукописях XVII. і XVIII. в. а їх розсадником була Могилянська колегія, перетворена відтак в Кієвску Академію, де процвітала різнородна поезія, особливо драматична. Справді-ж в драмі „Милость Божія Украинну через Богдана Хмельницького... і т. д. (1728)“ Теофаца Трофимовича, що був у Колегії вчителем поетики, бачимо, що в часі в'їзду Хмельницького у Кієв „при вратах торжественныхъ... дѣти украинскіи (Дѣйствіє 4. Явленіє 1.) во училищахъ Кієвскихъ учащи ся, привѣтствуютъ (Хмельницького), потомъ и козаки через писаря толкой єму славы вѣишуютъ“ ⁵⁾. Мова тих чоторох пісень-вершів нічим не різнить ся від прочих частини „дѣйствія“, а єсть такого, яку мож найти в інших памятникках того часу. Весєж такі і в тій школьним стихом зложеної драмі приходять місця, що живцем нагадують українські пісні та думи, як н. пр.:

Съ жидомъ они ѣдятъ, шють бенкеты справляють
А козака бѣдного за нѣзачо мають. (стор. 146.)

Замітним є також твір Гарасимовича: „Ревнивый плачь Малой Россіи“ (з XVIII. в.) про рускі кривди, що деякі перевертні накоїли своїй бать-

¹⁾ Пор. Kubala, Szkice historyczne, Lwów, 1880. 310.

²⁾ Пор. Сумцовъ, Іоанн. Галатовскій в Кієв. Стар. 1884. I. 7.

³⁾ Пор. Кієв. Стар. Малорус. впрши встор. содержан. 1892 Септ.

⁴⁾ Відярич Л. Петровъ і помістав в Archiv-i für slav. Philol. 1887. II. Bd.

⁵⁾ Антошовачь і Драгом. Пѣсни II. 154.

ківщині,¹⁾ бо і ту маємо місця, що згоджують ся з думою „о жидівських откупах і о війні за них“, де сказано що :

Ищеж то жиди-рандарі у тому не перестали, На славіній Україні всі козацькі церкви заорандовали. — Которому-б то козаку або мужику дав Бог дитину появити... Та пійди до жида-рандаря, да полож шостак, щоб позволив церкву отчинити, і т. д.²⁾

Півкнижні-ж стихи стали входити в людovu поезію особливо з того часу, як їх автори, мандруючі студенти, вчені дячки та набожні „старці“ розходились в народ та співали йому повніші твори. Звісна бо річ, що в старинній ківвеса школа (академія) не дуже світло стояла матеріально, особливо (несталі) заходячі спудей мусіли про себе самі дбати, задля чого вештались они цілими товщами по домах за милостинями співуючи пісні та виголошуючи верші, особливо в день Рождества та Воскресенія Христового. В часі літних ферій розходились по всім краю та багато з них не вертало вже до школи, але наміщувались по монастирях, по селах за дячків, піддячих, вчителів або опишались задля незавидної долі між козаками на славному Запорожжі, де найчастійше справовали уряд „писарів“.³⁾ Ось тих-то підвчених „волокітів“ щб знали, як сказано в інтермедіі Довгалевського, крім множества церковних пісень, також і рисувати та різні „куншта“ писати, називано „пивоір'зами“ та на них-то знаходимо в „школьних зборниках“ минушого віку строг напiмнення, щоби занехали гидкий звичай п'яньства. Про них полишились в пам'ятниках травестовані тропарі і кондаки, що ще сьогодні в змінєнім складі знають нам при веселій „оказні“ заспівувати наші „реєнти“.

Ось взорець кондаків (глас V.):

Радуйтеся пивоір'ззи, и паки реку: радуйтеся! Се радости день приєіваєть, день, глаголю, праздника рождественскаго зближається! Востаните убо отъ ложей своих и воспріймите всякъ по своему художеству орудія, содѣлайте вертепи, склейте звѣзду, составте партесы — вгда же станите по улицахъ со звукомъ бродить, ипуще сивухи, пріймутъ васъ козаки во кровы своя.³⁾

Чи ж не з тої школи вважати і слідуочу травестію записану від старого дяка нинішних часів:⁴⁾ Утренію утро глибоку — Вдарив дід бабу по боку, — місто мира дайте сира, піснь принесім Владичі — за кавалок пала-ниці. Газду узрїм — ковбаси вкусім — праведное сонце — дайте-ж нам яйце; Піснь воспівующе і горівку попівующе!

Від сих, правду кажучи, безприютних бідаків зарівно як від старців, перенятих моральною гадкою „omnia vanitas“ перейшло немале число релігійних мотивів і в думи а особливо на превисокім щєбли етики поставилось почитанє матери, котра знов у народному погляді становить символ безконечної любови і посв'яченя для добра дїтій. Она є неначе тою чистою „св'ятою правдою“, що була „на хресті прибита“, як сказано у набожних піснях, а народна пословиця каже, що „тільки в світї правди, що рідний отець та мати“.

Сей мотив пропатований сильно християнською наукою „чти отца і матір“ витиснув нестерте пятно не тільки в думках, але взагалі народних пі-

1) Пор. Ківвс. Епарх. Вѣдом. 1865. ч. 18.

2) Кулишъ Записки I. 57.

3) Пор. Житєчїй Странстнующїе школьники, К. Стар. 1892. Февр.

4) Записав від Ю. Хоми, бувш. дяка в Добростєлах.

снях, після котрих рідну матір нічим не мож заступити: „Матінка рідна
лучше всего съита“¹⁾). Тому і Бог карає строго за непошанованє родителїв:
„за отця за матку Син Божий карає“.²⁾ Діти, що втратили рідну маму вва-
жають ся найнещасливишими в світі „сирітками“, котрі часто задля своїх „не-
щасливих годин“ блукають по світі та шукають щастя-долї. Шукали того і
повисше названі „мандрівники“, а мандруючи співали і про свою і про люд-
ску „лиху долю“ та сирітство!

Крім того мотиву бачимо ще в думках духа християнської віри в тім,
що герої вважають дуже на празники і свята, на церков і богослуженя,
та на акафїсти і молебні, що они і в неволі не забувають своєї віри а молять
ся та благають Господа, щоб виволодив їх: „З тяжкої неволі, з віри бісур-
менської... у край веселий, у мир хрещений!“³⁾

Послїднім складником в думках єсть елеґійний тон народних пісень.

Переважає число дум виказують свою провідну гадку бажанєм сво-
боди для національного і економічного розвою та рівноуправи народу. Ся ідея
витворилась нічим іншим як наукою християнської віри, що стала тим чи-
ном тісною сполукою між вольним козацтвом а народною масою Русь-України.
Нею піднеслись півці народних дум на високе-превисоке становиско націо-
нального почутя, народної самовіжи, ідеалів козацкого життя з єго колишню
шумною славою, з єго волею і долею! Отсе і становиско історика народного
змаганя! В думках зазначив ся вік XVI. всенародним лихом, татарськими та
турецькими набігами, що дотикало рівно всі части України, всіх українських
людей, котрі жили ще у купі хоч не на повній волі, а все таки в досить
вільній литовско-польській державі тай не були поділені на ріжні класи і мови.
Всі письменні і неписьменні, духовні і свіцкі, рицарі-пани і рицарі-козаки,
міщане і сельське поспільство у купі терпіли, у купі боронились та однаково
згадували-співали про свою долю, однаково спомагали своєю постичною си-
лою витворившийся вже окремих патріотичних кобзарів, що розно-
сили сі співі-думи по всій Україні.⁴⁾

Зазначив ся у них і вік XVII., в котрім стан України після 1569 та
1596. року (церк. унія) дуже змінив ся, а при тім не принїс веселїйших
хвиль, не перелицював сумного, елеґійного настрою народної музи. Судьба
народу, незавидна єго доля просякла на скрізь натуру Українця і він сумуючи
нераз над собою висповідав ся з своєї журн природї, виспівав своє горе в
тихій тишинї зорешливого неба та потїшав себе надїєю на красшу будучину.
Пісня — се єго найвірнійша дружина, найщирша приятелька, що не кидала
єго навіть в лихїй годинї на далекїй далечинї між бісурменським нехрестом!

Тож серед такого народу не змогла виплекатись яка інша поезия так
хорошо, як лірична, а старинний епос мусїв піддатись впливови новїйшої лі-
рики, мусїв переймитись народним світоглядом, у котрий вже сила часу не-
мало внесла християнської етики.

Соколоока-ж муза народу, що споконвіка товаришила Українцєви у
всякому єго обрядї, празнику, фази життя та всенародної ваги пригодї і подїї,
не відказала своєї помочи і складачам дум, бо безперечно найшлось немале
число відповідних думок-окрушків, котрими радо користувались співачки-

1) Чубинський Труды. V. 459.

2) Пор. Думи на Чорн. моря.

3) Пор. Антоновичъ и Драгом. Пїсьни I 233.

4) Пор. Драгоманов. нові пол. пісні укр. нар. I. 1:74. IV

кобзарі, як користувались колись „віщі півці“ надворні в роді Бояна, та його вченого наслідника в Слові о Полку Ігоря. Они визначають думи тим, чим визначають ся інші роди поетичних творів людової музи, що одна тільки в силі завести жив у розмову з природою та німими свідками історичних кривавих стріч. Куди не глянь у людову пісню, всюди стрітимось найперше з живою природою, або бодай маленьким образцем з тоїж а відтак доперва слідує сама річ, властивий зміст твору. Поетичні-ж образці з природи займають до предмету пісні трояке становиско: 1) сам образець а пристосоване зіставляєся слухачеві, 2) образець стоїть на початку а відтак прирівнане в рівномірній паралелі, 3) прирівнане піддає ся образцеві або на оборот. Головне-ж задане таких до сути пісні приноврелених образців — се скріплене вражіння на нашу душу та визначніше замарковане предмету, особи, або дії пісні, думки. Природа бо, відвічна говаришка та щедра добродійка нашого простолюдина бере участь не тільки в його реальнім але і в ідеальнім житю та заявляє ему так свою радість як і свій жаль — тугу — надію. Надто в думках, неначе в святих писальмах займає она ще відповідно до сути високоповажане, а навіть інколи і святиє місце, понеже стрічаємо думи, що герої в пригодах відносять ся до неї мов до божества з молитвою о ласкаву певну поміч та сповідають ся своїх найтайніших вчинків:

„Сповідайте ся всемілосердному Богу,
Чорному морю.¹⁾“

Справді по сповіди Олексея Поповича:

.....зараз стала злосупротивна хвилечка-хвиля
на Чорному морю притихати, притихала і впадала...“

З ростиного-ж світа стрічаємось в думках і взагалі в піснях найчастіше з явором (що вважали в старині деревом житя), відтак з дубом (символ сили, кремености), каліною та іншими; а з птиць важне місце займає сокіл, що звесь часто „рідним братом“ козака і невольника. Его висилають они з далекої чужини до своєї рідні:

„Полнь ти соколе ясний, — брате мій рідний — у города християнський — ....жалібненько проквилі.“²⁾

Рівно-ж поклоняєть ся невольник і „голубонькам сивеньким“ та шле їх в дорогу до батька-матери,³⁾ а по душах героїв плачуть-заводять „зазулі, що у головах сїдали, — і так як рідні сестри куковали“, поруч-же з ними „орли сизопері налітали, на кудрі наступали, з лоба очі видирали — І вовки сїроманці набігали, кости по байраках, по мелюсах розношали.“⁴⁾ Який реальний та проймаючо страшний образ стає нам перед очима! Та чи не проймає нас хоч би сама смерть козака:

„...не чорна хмара налітала, — не буйні вітри вінули — як душа козацька-молодецька з тілом розлучалась.“ А й немале-ж вражінє на нас роблять місця в думках, де описують ся жалощі при прощаню з родиною, котру кладає козак задля висшої народної цілі, або плач невольників у тюрмі. І ту вмішує ся або зазуля (символ світєтва) або страшний орел: „не сизі орли заклекотали — як то бідні невольники у тяжкій неволі заплакали.“⁵⁾ Такими-то

¹⁾ Пор. Алексій Попович і буря на Чорн. морю, в піснях Антонов. і Драг. I. 177.

²⁾ Пор. Антоп. — Драг. о. с. 95

³⁾ Пор. о. с. 93.

⁴⁾ Ibid. p. 111.

⁵⁾ Пор. Максимовичь Сборникъ укр. пѣс. 1849. 10.

невеселими навіть сказати-б понурими образами з природи мусять очевидно сильно впливати народні думи на нас та ввести нас в поважну задуму. Сеся-ж балядна ціха, що витворилась серед високих могил на християнських стечах і між християнським людом, відповідає як найкраще меланхолійній вдачі цілого українського народу таї она є головним признаком кожного твору народної музи. Опроче кому не звісні наші думки, що в своїм сумнім-елегійнім тонї виснажують якийсь жаль-тугу за минувшим а бажань-надїю на будуче! Хочби і коротенька була она, а все таки в силі є розбудити у нашому серцю зворушенє як зарівно будить ся у нас дивне чувство слухаючи пісні, що сьпівують ся на „родинах“ або весільних обрядах. Як в сих послїдних пращась дївчина-відданиця з своїм вольним дївоцтвом, пращась з батьком-матїрю, з сестрою та „рідним братейком“ не на час-хвилину, лиш на всегда, так безнадїйно на поворот кидає „всїх і вся“ козак, що велить сестрі (лиш ніколи не згадуєсь про милу) надїятись тогдї єго прибутя, як „посїяний нею пісок на каменї посходить!“

Кромї сеї річи висьпівують думи сумний кінець героя, козака, що в далекїй стороньцї мусить умирати без родини та пращати коня вороного, товариша вірненького, але природа, єго вірна опікунка плаче-оплакує та пісню поминальну сьпїває по героєви за народне дїло!

Вкінци розповідають думи про жаль-тугу невольників на чужїй чужинї а їх горяча молитва о визволенє з неволї та поворот у рідний край вимблює звичайно у Господа поміч та ненадїйно являєсь людина, що хоч з конечности запропастила свою руску віру, но руске єї серце не втратило ще любови, твердої любови до рідних братів. Она наражаючи своє жите спасає бідних невольників: „Ой козаки, — Ви бідні невольники! Кажу я вам добре дбайте, — в городи християнські утїкайте...“¹⁾

От і про такі-то речі сьпівують в думах поважні кобзарі! Насуваєсь в останнє питанє: яка-ж була ціль у тих проповідників народної історїї? Відповідь найде ся нетрудно, сли зважимо на задачу загальної, всесьвітної історїї — та на латиньску пословицю: „*aliorum damno docemur.*“

Вже незабутий римський бесїдник Цицерон назвав історїю: „*testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia veritatis*“ Сли-ж наші думи хоч крихіточку мають історичного складнику — то і їм прислугують повнєші епітета! Таї справдї на першїм місци бажали шівцї дум поважним змістом, предметом та тоном прославити славу народних борцїв і їх високї змаганя, їх незрівняний патріотизм — але вже в тїй бувальщинї містить ся багато дидактичних образів, не мало причт, що задачею своєю відносять ся до сучасного а навіть і до будучого туземного жита та суспільности. Ту містить ся і висока пейхічна ціль та тайна і явна задача народних проповідників а навіть, простїть за слово, агітаторів! Бо в чїм лежить краса та сильнїйша спонука до дїла, до сильного змаганя, як не в примїрах, в образах, що змалював і прославив „одногласно одностайно“ весь народ! Тож не для забави, не для милостинї сьпівали кобзарі „про Сїч, про могилї, (як каже Тарас), коли котру насинали, кого положили“, — але сими сьпївами малось, на лад дидактичних поєм та патріотичного театру, розбудити дрімуче самопочутє в народній масї, розпалити огонь в народній ватрі, вродити кріпких давних козаків але, козаків не під спису і шаблюку, тїльки відповідно до сучасного по-

¹⁾ Дума про Марусю Богусь — Антонов-Драгом. I. 232. Digitized by Google

літничного життя „непотурчених“ борців-робітників палаючих несколибною любовію до своєї віри і народности на заснітившій ся ниві славної батьківщини! Сьпівалось вправді про минувшу волю але бажалось і тепер свободи-волі, тільки не „безграничної“ а християнської, братньої, щоб дати змогу розвиватись в супокою в своіх границях економічному, політичному та літературному життю, дати полекшу забутому, згордженому народови „обідраної“ Руси-України.

Задля того як до минушого так і до сучасного сьвіта могли українські кобзарі приноровити свої думи та їх закінчувати:

„Вислухай Боже у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас бідних невольників.“ (Мар. Богусл.)

Ю О Н Е Ц Ь.

